

*Стасюк В. В., доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри морально-психологічного з
абезпечення діяльності військ НУОУ (м. Київ)*

ПСИХОЛОГІЯ ВІЙНИ

У статті розкриваються психологічні особливості ведення бойових дій та прояви психологічних реакцій особистості людини в сучасному бою.

Ключові слова: психологія комбатанта, гранична ситуація, страх, екстремальна обстановка.

В статье раскрываются психологические особенности ведения боевых действий и проявлений психологических реакций личности человека в современном бою.

Ключевые слова: психология комбатанта, граничная ситуация, страх, экстремальная обстановка.

In the article the psychological features of conduct of battle actions and displays of psychological reactions of personality of man open up in a modern fight.

Keywords: psychology of combatant, maximum situation, fear, extreme condition.

Психологи знають, як миттєво змінюється людина, що отримала до рук зброю: змінюється все світовідчуття, самооцінка, відношення до оточуючих. Війна формує особливого типу осіб, особливого типу психології - *психологію комбатанта*, тобто безпосереднього учасника бойових дій. Це психологія людини в екстремальних обставинах війни, яку можна розглядати як безперервну низку *граничних ситуацій*, буття на межі життя і смерті. У хвилину небезпеки людина відчуває і поводить інакше, ніж в буденній обстановці, при цьому багато властивостей її особистості розкриваються з несподіваного боку. "Тільки у бою випробовуються всі якості людини, - говорив легендарний комбат Великої Вітчизняної війни Б.Момиш-ули. - Якщо в мирний час окремі риси людини не виявляються, то в бою вони розкриваються. Психологія бою багатогранна: немає нічого, що не зачіпає війною в людських якостях, в особистому і суспільному житті. У бою не приховати душу, що йде в п'яти. Бій зриває маску, удавану хоробрість. Фальш не тримається під вогнем. Мужність або зовсім покидає людину або виявляється у всій повноті тільки в бою... У бою знаходять своє граничне вираження всі властиві людині якості" [1].

У бойовій обстановці з однаковою вірогідністю можуть виявитися прямо протилежні колективні настрої: з одного боку, відчуття бойового збудження, наступальний порив, екстаз атаки, а з іншою, - груповий страх, смуток, приреченість, здатні в певній ситуації привести до виникнення паніки.

Страх є однієї з форм емоційної реакції на небезпеку. Не існує страху абстрактного, страху взагалі. Для людини в екстремальній

обстановці характерне відчуття домінуючої небезпеки, обумовлене оцінкою положення, що створилося, і частіше те, що здавалося небезпечним хвилину тому, поступається місцем іншій небезпеці, а отже, і іншому страху. Наприклад, страх за себе змінюється страхом за товаришів, страх перед смертю - страхом показатися боягузом, не виконати наказ і тому подібне. Від того, який з видів страху виявиться домінуючим в свідомості воїна, багато в чому залежить його поведінка у бою [2]. Інколи страх викликає у людини стан заціпеніння, позбавляє її самоволодіння; у інших випадках, навпаки, примушує мобілізувати волю, напружити зусилля, активізувати бойову діяльність.

Подвиг однієї людини або військового колективу в бойових умовах є потужним психологічним імпульсом для тих, що оточують, спонукаючим їх до активної дії, а разом з тим і готовим зразком, своєрідною моделлю поведінки в небезпечній ситуації. Цим частково пояснюється феномен колективного героїзму і сила героїчного прикладу. Дане явище відбилося в слов'янських народних прислів'ях: "Один в полі не воїн" тощо. "Страх за власне життя, а деколи, не приховую, і приреченість відчував, напевно, мало не кожен з піхотинців, що найбільш зі всіх родів військ гинули на фронті, - згадував колишній командир кулеметного взводу, лейтенант у відставці В. Пивовар. - Але все-таки вище, сильніше за відчуття кожного з нас як індивідуума було наше загальне солдатське відчуття і свідомість, що без всіх нас, без важких втрат, без фронтового братерства, взаємовиручки перемоги не добути, і ми говорили: "Якщо не ми, то хто? Аби вистачило нас на перемогу! Швидше б!"

Напевно, таке відчуття і є відчуттям обов'язку" [3].

Важливе місце в світогляді комбатантів займав "солдатський фаталізм", як і "звичка до смерті", що був "захисним бар'єром" для психіки людей в екстремальних умовах. Цей погляд відбився, наприклад, в листі бійця Петра Куковерова до сестри, написаному незадовго до його загибелі: "Скоро новий 1943-й рік! Я вірю, він буде для нас щасливим. Як же я хочу тепер жити! Я люблю життя і повинен вижити. Я точно знаю: мене ніколи не вб'ють!" [4].

На війні існують і тісно співіснують небезпека бою і повсякденність побуту. Людина на фронті не лише воювала - жодна битва не могла продовжуватися нескінченно. Наставало затишшя - і в ці години вона була зайнята роботою, безліччю справ, виконання яких входило в її обов'язки і від яких багато в чому залежав успіх в новому бою. Війна завжди залишалася не лише небезпечною, але і такою, що виснажує фізичні сили і психіку людини працею. "Характеризуючи умови бою, не можна випустити з уваги і таку їх особливість, як надзвичайно відчутні життєві незручності, підкреслював військовий психолог Г.Д.Луков.Взимку це холоднеча, коли замерзає мастило навіть на ретельно протертій зброї, коли шматок хліба стає твердішим за лід, а сирі валянки, які замерзли, ламаються на ходу, неначе вони зроблені з дуже крихкого матеріалу. Буває і влітку, коли бійці знемагають від спеки, від нестачі води, від пекучого піску і задушливого пилу, засліплюючих бійця і утруднюючих йому дихання. Нерідкі випадки в бойовій обстановці, коли людина недосипає, недоїдає, живе і діє в незадовільних санітарно-гігієнічних умовах, не має нормального житла і затишку, фізично і психологічно перевтомлюється і т.д." [5]. Всі ці особливості військового побуту неминуче впливали на внутрішній стан воїна, який позначався на його поведінці в умовах бою.

Що ж є *фронтовим побутом*, яке місце займає він на війні і яка його структура? У поняття фронтового побуту, або устрою повсякденного життя в бойовій обстановці, входить виконання службових обов'язків (несення караульної служби, обслуговування бойової техніки, турбота про особисту зброю, виконання інших робіт, властивих положам військ і військовим професіям), а також *відпочинок і дозвілля*, у тому числі і організований, тобто все те, що складає

розпорядок дня. Саме служба займала основну частку солдатського часу, особливо під час активних бойових дій (наступу, оборони, відступу) або підготовки до них. Хвилини затишшя могли змінитися раптовими періодами напружених боїв. Тому відпочинок, перш за все сон, так цінувалися на фронті. Інколи в бойовій або похідній обстановці відпочивати не доводилося по декілька діб, і втома людей була така велика, що багато бійців привчалися спати на ходу, прямо на марші.

Основними складовими військового побуту є також *бойове постачання і технічне забезпечення військ* (зброєю, боєприпасами, засобами захисту, пересування, зв'язку і тому подібне), *житло, побутове постачання* (продуктами харчування і обмундируванням), *санітарно-гігієнічні умови і медичне обслуговування, грошове постачання*, а також *зв'язок з тилом* (листування з рідними, посылки, шефська допомога, відпуски).

Від якості побуту, його організації багато в чому залежать моральний дух військ і їх боєздатність. Нерідко недостатня увага до окремих побутових чинників (наприклад, брак теплого одягу в умовах суворої зими або погано налагоджене водопостачання при пересуванні по пустелі) надзвичайно негативно позначалися на ході бойових дій або призводили до невинновдано великих втрат. Солдатський побут можна віднести до важливих доданків перемоги і причин ураження.

Джерелами для вивчення військового побуту можуть служити як офіційні документи (інтендантські зведення по постачанню військ, накази командування, політзведення і політдонесення тощо), так і матеріали особистого характеру (листи, щоденники, мемуари, спогади-інтерв'ю). Нерідко документи особистого походження не просто коректують дані офіційних джерел, але і містять прямо протилежну інформацію і оцінки. Це ще один важливий феномен війни: відмінності в погляді з командних висот і з окопу.

Конкретні побутові умови учасників бойових дій визначаються *загальними, соціальними і ситуаційними чинниками*. До перших відносяться тип і масштаб війни, її тривалість, мобільний або позиційний, наступальний або оборонний характер. Чимале значення має театр військових дій - з погляду кліматичних умов і пори року До соціальних чинників відносяться

приналежність до роду військ і військової спеціальності, а також до рядового або командного складу. У ряді ситуаційних чинників - хід воєнних дій (наступ, оборона, відступ); розташування на основній або другорядній ділянках фронту; відстань від переднього краю (передові позиції, ближні і далекі тили і тому подібне).

Саме побут найяскравіше виявляє закономірності, загальні риси солдатської психології. Людей на передовій хвилювали одні і ті ж життєві питання, про що свідчать їх листи додому. Так, у всіх листах учасників Великою Вітчизняною переважав опис деталей побуту: пристрій житлового приміщення, розпорядок дня, раціон харчування, грошове забезпечення, стан взуття, дозволя. Потом слідували характеристики бойових товаришів і командирів, взаємин між ними. Нерідкі були

спогади про будинок, рідних і близьких, про довоєнне життя, мрії про мирне майбутнє, про повернення. Певне місце займали міркування про патріотизм, військовий обов'язок, про відношення до служби і посади, але цей "ідеологічний мотив" був явно вторинний, виникав, коли "більше писати не про що", хоча це зовсім не заперечувало щирості самих патріотичних відчуттів. І, нарешті, в листах давалися описи погодних умов, місцевості, де доводилося воювати, і власне бойових дій. Зустрічалися висловлювання на адресу противника, як правило, іронічні або лайливі. Та все ж "героїчний" аспект війни, відбитий в листах, поступався за значущістю житейському, буденному, повсякденному, тому що навіть під кулями, поряд з кров'ю і смертю, люди намагалися просто жити.

Література

1. Момиш-Ули Б. Психология войны. - Алма-Ата: Казахстан, 1990. - С. 39-40.
2. Коробейников М.П. Сучасний бій і проблеми психології. -М: Воєніздат, 1972-С. 162.
3. Гуськов С. Если останусь жив... - М.: Политиздат, 1989. - С. 216.
4. Я точно знаю: меня никогда не убьют! .- // Комсомольская правда. -1993. -8мая.
5. Луков Г.Д. Психология. (Очерки по вопросам обучения и воспитания советских воинов). - М.: Воениздат, 1960. - С. 43-44.